

Polarizované diskurzy týkajúce sa aktuálnych spoločenských tém¹

Miroslav Popper²

Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie – Centrum excelentnosti pre výskum občianstva a participácie, SAV, Bratislava

Polarized Discourses Relating to Topical Social Issues. The paper analyzes function, diversity, and the evolution of social norms and moral intuitions that play an important role in the process of important societal issues judgement. On the basis of the results from a representative survey it analyzes responses to seven polarized discourses relating to the topical social issues. Concretely: 1. large vs. small measure of the state's involvement in providing help for its citizens; 2. inviolability of private property vs. state's activities in public interest; 3. woman's reproductive rights (including the right to choose abortion) vs. the right of a foetus to life, 4. right to euthanasia, 5. legal vs. illegal means used by citizens trying to meet their requirements; 6. ecological vs. economic positions in state investments; 7. progressive vs. flat tax. Results that are analyzed are those in which statistically relevant differences between demographical characteristics of population, such as the level of education, age, gender, nationality, religion, income, the size of settlement as well as election preferences, were shown. In addition to the results obtained, focus is on the role of moral intuitions in judging polarized topics. The aim of this paper is to emphasize that in addition to rational arguments and deliberation, the way of their presentation, rhetoric, which can evoke in people different emotional reactions and thus also tendency to different answers are also very important for framing and solving social problems.

Sociológia 2010, Vol. 42 (No. 5: 564-583)

Key words: *social and moral norms, polarized discourses, current societal topics, moral intuitions*

Sociálne a morálne normy

Sociálne a morálne normy majú častokrát dve odlišné, proti sebe stojace funkcie. Na jednej strane, z evolučného hľadiska, vznikli na ochranu skupín a komunít pred sebeckými jedincami snažiacimi sa uspokojiť svoje vlastné záujmy na úkor iných. Z tohto hľadiska majú normy ochrannú funkciu chrániacu skupiny pred deviantnými jedincami. Evolučne vyvinutá schopnosť odlišovať sebecké správanie od kooperatívneho vytvára podľa Dennetta (2003) nielen živnú pôdu pre sociálnu a kultúrnu evolúciu lokálnych noriem, ale zároveň aj tlak na komunitu, aby trestala deviantov, čo posilňuje skupinový konformizmus a povzbudzuje k uplatňovaniu moci. To však na druhej strane umožňuje dominantným a vplyvným jedincom vytvárajúcim medzi sebou koalície nastrovať taký systém sociálnych noriem, ktorý ich zvýhodňuje oproti ostatným členom spoločnosti³. Z tohto pohľadu slúžia normy na

¹ Tento príspevok vznikol v rámci grantu VEGA č.: 2/0179/09

² Korešpondencia: Mgr. Miroslav Popper, CSc., Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika. E-mail: popper@savba.sk

³ Podrobnejšie pozri napr. Ullmann-Margalitová (1997).

vytváranie a udržiavanie nerovností v prístupe k materiálnym aj nemateriálnym zdrojom (napr. rasových, etnických, rodových). Z evolučného hľadiska je dôležité pripomenúť, že kočovné skupiny lovcov-zbieračov boli egalitárne, potláčali prehnanú súťaživosť a predchádzali snahám jedincov uplatňovať dominanciu alebo moc, takže tolerovali vodcovstvo len vo veľmi obmedzenej miere; ich celková orientácia bola prosociálna a snažili sa riešiť konflikty, ktoré vznikli v rámci skupiny s cieľom obnoviť sociálnu harmóniu. (Boehm 2002) Pôvodne teda normy vznikali kvôli potlačeniu vplyvu dominantných a deviantných jedincov a ich úlohou bolo zabezpečiť kooperáciu a spravodlivosť v rámci skupiny. Dnes však práve silní mocenski hráči neraz vytvárajú normy vo svoj vlastný prospech, bez prihliadania na záujmy iných.

Od toho, ktorá z uvedených dvoch funkcií preváži, závisí miera rešpektovania jednotlivých noriem. Jedinci majú sklon dobrovoľne sa riadiť normami priamo úmerne rozsahu, do akého sa s nimi stotožňujú. Pokiaľ aktuálne normy nie sú v súlade s ich presvedčeniami a hodnotami, dodržiavajú ich najmä kvôli strachu, vonkajšiemu tlaku a donúteniu a keď je to možné, snažia sa ich obchádzať. Silnejším vyjadrením nesúhlasu je rebelovanie a aktívny odpor, keď sa diskriminované, znevýhodnené a marginalizované skupiny proti ich pôsobeniu prirodzene búria so snahou zmeniť existujúce status quo.

Navyše, v súčasnom akcelerujúcom procese globalizácie sveta pribúda množstvo výnimiek z pravidiel a noriem. V tejto súvislosti už dávnejšie upozornil Edgerton (1985) na skutočnosť, že vo veľkých a diverzifikovaných spoločnostiach vedú faktory, akými sú etnické a náboženské odlišnosti, zamestnanie, nerovnosť v bohatstve a moci, regionálne alebo subkultúrne rozdiely a rýchle ekonomické a technické zmeny, k diverzite zákonov, morálky a konvencií, ktoré sú v konflikte, súťažia a prekrývajú sa. V multikultúrnom prostredí sú tak spoločnosti stále viac nútené reflektovať svoje pôvodné normy aj na pozadí hodnotových hierarchií a noriem iných sociálnych skupín a zároveň do nich inkorporovať aj vyrovnávanie sa s novými situáciami, emergujúcimi z technologického pokroku. Tým sú postavené pred úlohu riešiť nové, netradičné spoločenské problémy a hľadať spoločné štandardy a hodnoty v rámci globálnej etiky.

Morálne intuície

Haidt a Bjorklund (2008) zastávajú názor podopretý množstvom výskumov, že napriek zjavnej kultúrnej variabilite noriem a praktík existuje malá skupina morálnych intuícii, ktorú možno ľahko nájsť v každej spoločnosti a dokonca aj u iných živočíšnych druhov. Konkrétne ide o emočné reakcie alebo odpovede, ktoré sa automaticky „spúšťajú“ v situáciách, ktoré sú spojené s: *ubližením/sta-rostlivosťou* (napr. citlivosť a/alebo nechuť k prejavom bolesti a utrpenia iných, najmä mladých a zraniteľných), *férovosťou/reciprocitou* (napr. negatívne

reakcie na tých, ktorí neopätujú láskavosť), *autoritou/rešpektom* (napr. hnev voči tým, ktorí neprejavia patričné znaky úcty a rešpektu). Okrem týchto troch univerzálnych intuícii uvádzajú ešte ďalšie dve široko rozšírené, ktoré sa vzťahujú na: *čistotu/posvätnosť* (napr. znechutenie voči pokazenej potrave, niektorým prejavom sexu, menštruácii) a *záujem/obavy* o svoju skupinu.

V podobnej myšlienkovvej a argumentačnej línii aj Rozin a kol. (1999) experimentálne (na vzorke Američanov a Japoncov) potvrdili hypotézu, že tri (morálne) emócie – hnev, pohrdanie a hnus sú naprieč kultúrami vyvolávané porušením troch morálnych kódexov týkajúcich sa autonómie, komunity a božskosti. Sú to emócie reagujúce na porušenie sociálneho poriadku inými (dôsledky čoho sa nás osobne priamo netýkajú). Sú teda zamerané voči druhým a ich úlohou je „strážiť“ dodržiavanie sociálneho poriadku. Hnev, ktorý sa vyskytuje aj u iných živočíšnych druhov ako non-morálna reakcia na frustráciu alebo prekážku brániacu dosiahnuť cieľ, sa podľa autorov rozvinul u ľudského druhu do morálnej emócie, ktorá sa spája s etikou autonómie. Spúšťa sa pri porušovaní a obmedzovaní individuálnych práv a slobôd, najmä ak spôsobujú ublíženie niekomu alebo poškodenie niekoho. Pohrdanie sa spája s etikou komunity. Objavuje sa vtedy, keď ľudia porušujú svoje povinnosti v rámci komunity alebo sociálnej hierarchie, ako je napríklad neplnenie povinností vyplývajúce z ich rol, nerešpektovanie autority, nelojálnosť, ohrozovanie povesti skupiny a jej nechránenie. Napokon hnus, ktorý ako non-morálna emócia slúži na ochranu voči znečisťujúcim látkam nachádzajúcim sa najmä v potrave, sa vyvinul do komplexnejšej morálnej emócie, ktorá sa podieľa na reguláciách telesných funkcií týkajúcich sa sexu, jedenia, vyprázdňovania, hygieny, inkorporovaných do morálnych kódexov kultúr a náboženstiev. Zároveň sa vyskytuje aj pri pokrytectve, krutosti, podliezaní a zrade. Spája sa s etikou božskosti/čistoty a spúšťa sa v situáciách porušovania alebo nerešpektovania božskej posvätnosti alebo spôsobujúcich nečistotu či degradáciu seba alebo druhých (ibid).

Hypotézy a teórie o kľúčovej role emócií pri morálnom rozhodovaní sa v súčasnosti dostávajú stále viac do popredia aj vďaka dostupným sofistikovaným výskumným metódam, umožňujúcim napríklad skúmať činnosť mozgu funkčnou magnetickou rezonanciou. Aj pomocou nich Green (2008) pomerne presvedčivo ukazuje, že deontológia, t.j. na pravidlách založená morálka, zameriavajúca sa zväčša na práva a povinnosti, je viac vedená emóciami, ktoré sú až dodatočne racionalizované⁴.

Intuitívne uvažovanie a rozhodovanie a post hoc racionalizácia však v žiadnom prípade neznižujú dôležitosť diskutovania o morálnych záležitostiach.

⁴ Oproti tomu považuje konzekvencializmus, vychádzajúci z presvedčenia, že morálna hodnota skutku je funkciou jeho konzekvencií a rozhodnutia treba robiť tak, aby prinášali najlepšie celkové dôsledky pre všetkých zainteresovaných, za viac kognitívny.

Práve naopak, keďže sa ukazuje, že ľudia často nevedia zdôvodniť svoje rozhodnutia a neradi sa vzdávajú svojich pôvodných presvedčení, je deliberácia a argumentácia účinným sociálnym nástrojom spochybňovania našich predpokladov, predstáv, presvedčení a hľadaním spoločných prienikov.

Morálne cnosti

Okrem deontologických a konzekvencialistických prístupov k morálke sa rozvíjajú aj prístupy vychádzajúce z morálky založenej na cnostiach ako veľkorysosť, súcit, zhovievavosť, vernosť, úprimnosť a pod. Dôraz sa začína klásť nie na posudzovanie konkrétnych izolovaných skutkov, ale skôr na osobu ako nositeľku určitých morálnych cností. Predstaviteľom takéhoto prístupu je Miller (2008), ktorý argumentuje, že väčšina ľudskej morálky emergovala prostredníctvom ko-evolúcie morálnych cností ako dispozícií osobnostného typu a našich sociálno-kognitívnych adaptácií pre posudzovanie takýchto morálnych cností u iných. V súvislosti s cnostnou morálkou sa viedli dlhodobé spory o tom, čo je to dobrý morálny charakter. Curry (2008) rozlišuje dve hlavné tradície: Prvá, reprezentovaná Aristotelom, Cicerom, Machiavellim, Nietschem a Humom, zdôrazňovala „*pohanské*“ cnosti krásy, sily, odvahy, veľkorysosti a vodcovstva. Druhá, reprezentovaná teológmi, zdôrazňovala opačnú množinu čít – „*kresťanské*“ cnosti pokory, skromnosti, trpezlivosti, pokoja, asketizmu a poslušnosti. Curry považuje obe tieto množiny cností za adaptácie slúžiace na vyhnutie sa použitiu násilnejších prostriedkov pri súťažení o vzácne zdroje. Tzv. pohanské a kresťanské cnosti vníma ako dve strany tej istej mince, dva aspekty toho istého komponentu ľudskej prirodzenosti, ktoré slúžia na riešenie opakovaných problémov sociálneho života – predídenie totálnej vojne, ukončenie konfliktu, urovnanie sporov a zabezpečenie mieru a kooperácie.

Ide vlastne o cnosti dominancie a submisivity, ktoré ľudia alternatívne používajú v závislosti od situácie, jej kontextu, kvality zúčastnených protivníkov a obdivovateľov a odhadu svojich vlastných schopností a síl. Zároveň aj morálne skutky iných hodnotia na základe prejavov takýchto cností.

Motivácia a ciele výskumu

Názory občanov na rôzne spoločenské problémy explicitne alebo implicitne vplývajú v tej či onej miere aj na rôzne politické stanoviská a rozhodnutia. Priamo úmerne miere uplatňovania participatívnej demokracie by mali byť pri tvorbe, modifikáciách či rušení rôznych formálnych aj neformálnych noriem vypočítané a zohľadnené aj hlasy rôznych inštitúcií, organizácií či iných záujmových združení. To vytvára možnosť konfrontovať a zosúladiť predstavy a presvedčenia čo najširšieho spektra občanov.

Naša citlivosť na sociálne normy – schopnosť rozpoznať ich a prispôbiť sa im spolu s dispozíciou potrestať tých, ktorí ich porušujú, sa podľa Bicchieriovej (2006) vyvinula zo situácií typu sociálnych dilem. Aj na základe experimentov ukazuje, že diskusie o dilemách, ktoré vedú ku kolektívnej zhode o vhodnom a primeranom správaní, generujú normatívne očakávania, v súlade s ktorými sa kooperujúci jedinci správajú. Postoje k normám sa však výrazne prejavajú aj pri riešení vážnych spoločenských problémov, najmä ak sú prezentované dichotomicky a odrážajú polarizované názory vo verejnej debate. Uvedené prístupy k morálnemu uvažovaniu implikujú, že na rozhodovaní o alternatívnych možnostiach riešenia závažných celospoločenských tém sa významnou mierou podieľajú implicitné morálne intuície, ktoré sú závislé aj od štruktúry osobnosti, aj od štruktúry spoločenského prostredia (vrátane situačného kontextu). Zároveň môžu tieto intuície medzi sebou súťažiť pri pohľade na problém z viacerých hľadísk. Preto je našim cieľom získať obraz o tom, ktoré morálne intuície a kódexy prevažujú pri konkrétnych nastolených a zároveň rôznorodých problémoch a do akej miery sa líšia v závislosti od sociálneho rozvrstvenia spoločnosti.

Metodológia a výskumná vzorka

Pri skúmaní názorov na spoločenské problémy možno postupovať minimálne dvomi rozdielnymi a navzájom sa dopĺňujúcimi spôsobmi. Na jednej strane sa môžeme snažiť čo najviac zachytiť komplexnosť celého procesu deliberácie a argumentácie v prospech či neprospech tej ktorej normy. Taký metodologický postup vyžaduje kvalitatívny prístup, ktorý sa však pre časovú a zdrojovú náročnosť zväčša uskutočňuje len na malých vzorkách. Na druhej strane je možné nezaoberať sa procesom zdôvodňovania a sústrediť sa na jeho výsledok. V tomto prípade je optimálne použiť kvantitatívnu metodológiu a pracovať s reprezentatívnou vzorkou. Hoci sa jej aplikáciou nedá zmapovať proces vyjednávania a argumentácie, ale práve naopak, pomerne rýchly sled otázok núti participantov spoľahnúť sa viac na ich morálne intuície, poskytuje dôležité informácie o tom, ako sú názory na jednotlivé pravidlá a normy ovplyvnené rôznymi demografickými charakteristikami obyvateľstva. Tie poskytujú minimálne nepriamu nápoď ohľadom ich rôznych potrieb, možností, záujmov a predstáv. V rámci širšieho omnibusového kvantitatívneho výskumu COPART, uskutočneného v novembri roku 2008 na reprezentatívnej vzorke slovenskej populácie (N = 1270), sa tak automaticky ponúkal výber druhej možnosti (čo však nevyklučuje možnosť pristúpiť v budúcnosti aj ku kvalitatívnemu doplneniu výsledkov).

Sedem polarizovaných diskurzov, ktoré sme vo výskume použili, sa týkalo: 1. veľkej vz. malej miery angažovania štátu (t.j. silného a slabého štátu) pri poskytovaní pomoci svojim občanom, 2. nedotknuteľnosti osobného majetku

vz. konania štátu vo verejnom záujme, 3. reprodukčných práv žien (vrátane možnosti rozhodnúť sa o interrupcii) vz. práva plodu na život, 4. práva na eutanáziu, 5. možnosti použitia zákonných vz. mimozákonných prostriedkov pri domáhaní sa občanov svojich požiadaviek, 6. ekologických vz. ekonomických hľadísk pri štátnych investíciách a 7. progresívnej vz. rovnej dane.

Pri výbere polarizovaných diskurzov sme vychádzali predovšetkým z toho, ako sú závažné spoločenské problémy prezentované verejnosti prostredníctvom mainstreamových médií. V prevažnej časti mediálneho priestoru sa mnohokrát takéto témy ponúkajú vo forme pomerne všeobecných dichotomických názorov so snahou skôr vyostriť riešenie problému a postaviť ho do protikladných a nezmieriteľných stanovísk než hľadať styčné plochy, ktoré by mohli viesť ku konsenzu. To vytvára optimálne podmienky pre spustenie konkrétnych morálnych intuícii, ktoré následne zamerajú pozornosť na posudzovanie problémov predovšetkým z toho etického pohľadu, ktorý je s danou morálnou intuíciou v súlade.

Diskurz o silnom štáte vz. maximálnej slobode jednotlivca rovnako ako diskurz o rovnej a progresívnej dani prebieha permanentne už niekoľko rokov, pričom zväčša kulminuje v období pred voľbami (pozri napr. <http://www.hayek.sk/politickysupermarket/zavery.pdf>). Diskurz o výstavbe diaľnic a vyvlastňovaní súkromných pozemkov sa vyostril najmä po nástupe Ficovej vlády (po parlamentných voľbách v roku 2006), ktorá sa príliš nezaoberala právami dotknutých osôb. Diskurz o interrupciách je dlhodobej povahy a najviac kulminoval v súvislosti s podpisom Vatikánskej zmluvy. Téma eutanázie v našej spoločnosti až tak silno ako téma interrupcií nerezonuje, tiež je však opakovane v masmediálnom priestore zastúpená, najmä v časoch, keď tento problém legislatívne riešia iné krajiny v rámci Európy. Problematika domáhania sa občanov svojich požiadaviek mimozákonnými prostriedkami výrazne rezonovala v roku 2007 v súvislosti so zablokovaním ťažby dreva v Tichej a Kôprovej doline ekologickými aktivistami a ochranármi, ako aj počas letných mesiacov v roku 2008, keď boli školy pre maďarskú národnostnú menšinu pripravené búriť sa proti uvádzaniu názvov miest a obcí v maďarských knihách po slovensky. Napokon téma uprednostnenia ekonomickej výnosnosti alebo ochrany životného prostredia, ktorá súvisí s právom občanov na zdravé životné prostredie, sa tiež opakovane vyskytuje a nové rozmery nadobudla v období rokov 2006 – 2009, keď sa uskutočnila veľká petičná akcia proti ťažbe uránu (najmä) na východnom Slovensku.

Vo výskumnom materiáli sme zámerne použili všeobecne polarizované názory a presvedčenia, ktoré sa s uvedenými polemikami v masmediálnom priestore a verejných debatách otvárali, aby sme zistili, ako respondenti reagujú na spoločenské témy v tej podobe a v akej sa s nimi bežne stretávajú. Navyše sme väčšinu tém nastolili tak, aby odrážali názory na funkciu štátu v zmysle

jeho mocenských inštitúcií, respektíve štruktúr spravujúcich moc v podmienkach liberálnej demokracie, keďže stále možno očakávať najmä u strednej a staršej generácie relikty skúseností s obdobím socializmu, keď bola etika komunity štátom zneužívaná a potláčala, až kriminalizovala etiku autonómie. Nielenže autoritatívny diskurz vtedajšej moci proklamoval, že má právo kontrolovať aj súkromný život občanov, ale zároveň zdeformoval význam a zmysel individuálnych práv, ktoré boli reprezentované ako škodlivé dedičstvo buržoáznej demokracie slúžiace na ochranu egoistických záujmov. (Plichtová 2001) Navyše výskum sa uskutočnil v období, keď sa vládna moc opätovne snažila uplatňovať autoritárskejšie spôsoby vládnutia a oživovala tak skúsenosti s mocou spreď roku 1989.

Zároveň s posilňujúcim sa vplyvom cirkvi po skončení obdobia socializmu je zákonitě očakávať aj vyhranenie diskurzov vychádzajúcich z kresťanských a pohanských cností a väčší dôraz na etiku božskosti/čistoty. Preto boli do výskumu zaradené aj diskurzy výrazne reflektujúce kresťanskú etiku. Napokon, keďže v istých oblastiach (ako napr. ochrana bezpečia a životného prostredia občanov, zabezpečovanie poriadku a stanovovanie daní) je možné očakávať väčší súhlas s rolou štátu ako v iných, týkajúcich sa viac súkromia (napr. rozhodovanie o vlastnom živote, plánovaní rodiny a reprodukcií, o súkromnom majetku), zaradili sme do výskumu diskurzy, ktoré sú senzitívne aj na tieto odlišnosti.

Samozrejme, nejde o vyčerpávajúci empirický výskum, ktorý by chcel komplexne podchytiť všetky aktuálne spoločenské problémy. Navyše, keďže boli z uvedených dôvodov použité zámerne pomerne všeobecné formulácie, je v niektorých prípadoch zrejme možné ich interpretovať viacerými spôsobmi. Na druhej strane však alternatívne uvedené možnosti odpovedí špecifikujú kontext a ohraničujú chápanie jednotlivých výrokov pri ich vzájomnom porovnávaní. Každý z uvedených siedmich polarizovaných diskurzov by sa dal ďalej špecifikovať do množstva konkrétnejších a sofistikovanejších podproblémov, ktoré by mohli priniesť odlišné empirické výsledky. Preto nemožno použitý výskumný materiál chápať ako komplexný prieskum verejnej mienky, objektívne odzrkadľujúci názory na riešenie aktuálnych problémov. Skôr ho možno považovať za prieskum názorov, ktoré si ľudia vytvárajú pod vplyvom niektorých mainstreamových médií a ktoré definujú a interpretujú dané problémy čiernobielym zjednodušujúcim spôsobom. V súlade s Thomasovou teorémou sa však práve takéto interpretácie stávajú novou skutočnosťou. Preto je každá výskumná otázka formulovaná dichotomicky v zhode s dnes najčastejšie polarizovanými názormi vo verejnej debate.

Treba však zdôrazniť, že aj pri skúmaní daných problémov prostredníctvom veľmi prepracovaných dilem by sa nedalo úplne vyhnúť nielen ich rôznym možným interpretáciám, ale ani odlišným interpretáciám o intenciách vý-

skumníka zo strany čitateľov. Keďže ide o pomerne citlivé témy, bolo by možné takmer vždy vzniesť námietky, či sú dilemy dostatočne neutrálne, či implicitne nevychádzajú z konkrétnej ideológie, či ich cieľom nie je propagovať určité hodnotové nazeranie na úlohu občana a štátu. Samotné zmeny vo formulácii tej-ktorej dilemy by mohli priniesť, vďaka odlišným morálnym intuíciam, ktoré by vyvolávala, odlišné empirické výsledky, na čo sa poukazuje v záverečnej časti príspevku. Napokon, v súčasnom období stretu odlišných výskumných paradigiem sú vo všeobecnosti epistemologické, ale aj ontologické a metodologické pochybnosti o chápaní sociálnej reality, prístupu k nej, neutralnosti a objektívnosti výskumných otázok, zaujatosti a nezaujatosti výskumníka a čitateľa výrazne dichotomizované⁵.

Snahu o čo najväčšiu možnú mieru neutralnosti možno ilustrovať tým, že na rozdiel od sugestívnych otázok typu „Súhlasíte s rovnou daňou z príjmu?“ sú otázky stavané formou, ktorá vopred nenapovedá žiadnu želanú odpoveď, ako napr.: Je spravodlivé, aby sa dane stanovovali tak, že:

- a) tí, čo zarábajú viac, by zaplatili vyššie percento z príjmu (tzv. progresívne zdanenie),
- b) tí, čo zarábajú viac, by zaplatili rovnaké percento ako tí, čo zarábajú menej (tzv. rovná daň, ktorá platí u nás teraz).

Výsledky

Najskôr sú pri každej dileme uvedené výsledky za celkovú vzorku populácie a za nimi nasledujú štatisticky signifikantné rozdiely medzi rôznymi demografickými charakteristikami respondentov na základe Pearsonovho χ^2 - testovania⁶. Sledované demografické charakteristiky obyvateľstva sa týkali: vzdelania, veku, pohlavia, národnosti, náboženského založenia, príjmu, veľkosti sídla a tiež volebných preferencií⁷.

Otázka č. 1: Štát by mal fungovať tak, že

poskytuje maximálnu ochranu a pomoc svojim občanom	84,8 %
minimálne zasahuje do života občanov a necháva riešenie problémov čo najviac na nich	12,9 %
neviem	2,3 %

⁵ V tomto príspevku nie je väčší priestor pre rozoberanie rôznych vedeckých paradigiem, bližšie sa im však venujem napr. v príspevku Popper (2008).

⁶ Interpretované výsledky sú na hladine 0,05 % až 0,001 % významnosti.

⁷ Zo získaných údajov o minulých aj budúcich volebných preferenciách sú uvedené tie, ktoré sa týkajú strán zastúpených v parlamente. Zvolený postup nemal za cieľ vylúčiť z analýz menšie neparlamentné strany, ale bol vynútený zväčša veľmi malými počtami participantov, ktorí by ich volili, alebo chceli voliť. Výskum sa uskutočnil pred parlamentnými voľbami v roku 2010.

V odpovedi na prvú otázku sa ukázal najväčší príklon k etike komunity a „kresťanským“ cnostiam pokory a poslušnosti, keď vyše štyri pätiny (84,8 %) participantov vyjadrilo súhlas s názorom, že štát by mal poskytovať maximálnu ochranu a pomoc svojim občanom. Prevažná väčšina ľudí teda intuitívne očakáva, že v rámci sociálnej hierarchie je funkciou štátu (jeho predstaviteľov) plniť si svoje povinnosti tak, aby v čo najväčšej miere poskytoval svojim občanom pocit bezpečia a istoty.

Signifikantné rozdiely v odpovedi na túto otázku sa vyskytli z hľadiska vzdelania a volebných preferencií. Najviac ľudí presvedčených o úlohe štátu ako poskytovateľa maximálnej ochrany a pomoci je so základným vzdelaním (91,0 %) a najmenej sú o tom presvedčení ľudia so stredoškolským vzdelaním s maturitou (84,4 %). Podľa volebných preferencií sú o takejto „ochrannej“ funkcii štátu najmenej presvedčení bývalí voliči SDKÚ-DS (78,1 %) a najviac bývalí voliči ĽS-HZDS (96,2 %). Podobne, najviac sa prikláňajú k názoru o potrebe maximálnej ochrany štátu voliči, ktorí by momentálne volili ĽS-HZDS (97,6 %) a najmenej budúci voliči SDKÚ-DS (75,0 %).

Intuície vychádzajúce z etiky komunity a z potreby ochrany spoločensky slabších vrstiev proti silnejším, ktorí svoju slobodu môžu na ich úkor zneužívať, sú teda zastúpené viac u ľudí s nižším vzdelaním, keďže majú menšie vyhliadky uplatniť sa na trhu práce a u voličov ĽS-HZDS, keďže predsedu tejto strany vnímali väčšinou ako svojho ochrancu. Naopak, u ľudí s vyšším vzdelaním a voličov SDKÚ-DS sa vo väčšej miere vyskytujú intuície viazané na etiku autonómie a „pohanské“ cnosti odvahy a sily. Zároveň sa u nich zrejme viac vyskytuje obava, že etika komunity môže nadobudnúť paternalistickú podobu prílišnej ochrany občanov, v ktorej je implicitne vyjadrená nedôvera, že sa dokážu postarať sami o seba, čo u nich vzbudzuje emócie hnevu.

Otázka č. 2: Ak štát chce vo verejnom záujme (napr. pre výstavbu diaľnic) vyvlastniť súkromné pozemky a nehnuteľnosti

nemá na to právo za žiadnych okolností – musí rešpektovať nedotknuteľnosť súkromného majetku	63,1 %
môže tak urobiť, štát je viac ako občan	27,2 %
neviem	9,7 %

V názore na ďalšiu otázku sa takmer dve tretiny (63,1 %) participantov priklonilo k etike autonómnosti, ktorá je vyjadrená v súhlase s tvrdením, že štát musí rešpektovať nedotknuteľnosť súkromného majetku. Implicitne tým vyjadrili obavu z nedostatočných kontrolných mechanizmov na zabránenie zneužitia priveľkých právomocí štátu. Preto u nich prevažujú morálne intuície autonómnosti spojené s emóciami hnevu voči možnému ohrozeniu individuálnych práv a slobôd pri nerešpektovaní nedotknuteľnosti súkromného majetku.

Z hľadiska významných rozdielov vystupuje do popredia držba nehnuteľného majetku, ktorý sa dá vyvlastniť. Kým len jedna polovica Rómov (50,0 %) zastáva názor, že štát musí rešpektovať nedotknuteľnosť súkromného majetku, u občanov maďarskej národnosti sa k tomuto názoru hlási až 73,3 % a u občanov slovenskej národnosti 70,3 % respondentov. (Rozdiely medzi občanmi slovenskej a maďarskej národnosti nie sú významné.) Rómovia ako historicky kočovné etnikum jednak neupievajú tak výrazne na svojom nehnuteľnom majetku, jednak ho ani väčšinou nevlastnia. Z toho dôvodu sa u nich vo väčšej miere spúšťajú intuície založené na etike komunity a pri tejto otázke sa orientujú viac na „kresťanské“ cnosti pokory a poslušnosti. U občanov slovenskej a maďarskej národnosti, ktorí ako tradične roľnícke spoločnosti prikladali väčšiu dôležitosť vlastníu nehnuteľného majetku a zároveň ho aj vo väčšej miere vlastnia, sa častejšie vyskytujú intuície založené na etike autonómie a príklon k „pohanským“ cnostiam dominancie a sily.

Otázka č. 3: V prípade neželaného tehotenstva

by mala mať žena právo rozhodnúť sa, či si plod ponechá, alebo podstúpi interrupciu	74,3 %
interrupcia by nemala byť povolená za žiadnych okolností	18,0 %
neviem	7,6 %

Takmer tri štvrtiny (74,3 %) opýtaných sa pri tomto diskurze prikláňa k etike autonómie, vyjadrenej v súhlase s názorom, že v prípade neželaného tehotenstva by mala mať žena právo rozhodnúť sa o ponechaní si plodu alebo interrupcii. Dôraz tu intuitívne kladú na individuálne práva a zodpovednosť, a na „pohanské“ cnosti s možnosťou slobodnej voľby, ktoré sú uprednostňované pred „kresťanskými“ cnosťami pokory a poslušnosti.

Podľa volebných preferencií sa s právom ženy rozhodnúť o interrupcii v významne väčšej miere stotožňujú bývalí voliči SNS (85,7 %), SMERuSD (83,0 %), SDKÚ-DS (82,7 %) a SMK (82,5 %) oproti voličom KDH (45,8 %). Pomerne podobne sa najviac s právom ženy rozhodnúť o interrupcii stotožňujú tí, ktorí by momentálne volili SMK (85,3 %), SNS (85,1 %) a SMER-SD (81,8 %) a najmenej tí, ktorí by momentálne volili KDH (42,6 %). Názory teda nediferencujú medzi ľavicovým a pravicovým spektrom voličov, ale odrážajú predovšetkým vieru a náboženské presvedčenie, čo dokumentujú aj údaje ukazujúce, že najmenej s právom ženy na interrupciu súhlasia ľudia považujúci sa za silne nábožensky založených (48,1 %) a najviac ľudia ambivalentní – ani nábožensky ani nenábožensky založení (91,1 %) a skôr nenábožensky založení (90,2 %). Ľudia považujúci sa za veľmi silne nenábožensky založených sa s týmto názorom stotožňujú o niečo menej (88,1 %). (Rozdiely medzi ambivalentnými, nenábožensky založenými a silne nenábožensky založenými nie sú štatisticky významné.) S právom ženy na interrupciu sa významne viac stotožňujú aj tí, ktorí sa nehlásia k žiadnej cirkvi (90,6 %)

oproti tým, ktorí sa k niektorej cirkvi hlásia (77,0 %). Z hľadiska vzdelania možno konštatovať priamo úmerný vzťah v zmysle čím vyššie vzdelanie, tým väčší príklon k právu ženy rozhodnúť o interrupcii (ZŠ vzdelanie – 71,9 %, VŠ vzdelanie – 89,4 %). Rovnakú zákonitosť možno pozorovať aj z hľadiska veku ako nepriamu úmernosť v smere čím nižší vek, tým väčší súhlas s právom ženy rozhodnúť o interrupcii (15-17 rokov – 89,3 %, 65 a viac rokov – 65,9 %). Z pohľadu počtu obyvateľov obce možno konštatovať, že najmenej s interrupciou súhlasia občania s počtom obyvateľov od 1000 do 2000 (72,8 %) a najviac obce s počtom obyvateľov 20 000 až 100 000 (85,8 %) a nad 100 000 obyvateľov (85,3 %).

Etika čistoty a „kresťanské“ cnosti sú teda prirodzene viac zastúpené u voličov KDH, ľudí viac nábožensky založených, ľudí hlásiacich sa k cirkvi, ľudí s nižším vzdelaním, ako aj u starších vekových ročníkov a tých, ktorí žijú v rurálnych oblastiach Slovenska. Predstava interrupcií vyvoláva u týchto skupín ľudí vo väčšej miere morálne intuície, ktoré sú sprevádzané emóciami hnusu.

Otázka č. 4: **Keď človek trpí veľmi ťažkou a nevyliciteľnou chorobou**

mal by mať právo požiadať o ukončenie života	52,7 %
nemal by mať právo rozhodovať o ukončení svojho života	31,4 %
neviem	15,9 %

Vyše polovica respondentov (52,7 %) sa prikláňa k etike autonómie vyjadrenej súhlasom s názorom, že človek trpiaci ťažkou a nevyliciteľnou chorobou by mal mať právo na eutanáziu. Aj v tomto prípade, aj keď nie až tak výrazne ako v súvislosti s interrupciou, je dôraz intuitívne kladený na individuálne práva a zodpovednosť a na „pohanské“ cnosti s možnosťou slobodnej voľby, ktoré sú uprednostňované pred „kresťanskými“ cnosťami trpezlivosti, pokory a poslušnosti.

Veľmi podobné demografické charakteristiky ako pri predošlej otázke majú vplyv aj na významné rozdiely v presvedčeníach pri tejto položke. Konkrétne s právom na eutanáziu sa viac stotožňujú bývalí voliči SNS (68,3 %), SMERu-SD (63,1 %), SDKÚ-DS (61,3 %) oproti voličom KDH (20,3 %). Rovnako s eutanáziou viac súhlasia tí, ktorí by momentálne volili SNS (69,4 %), SMER-SD (64,1 %) a SMK (62,9 %) oproti tým, ktorí by volili KDH (16,9 %). V súlade s tým sa veľké rozdiely v názoroch na túto záležitosť vyskytli aj v závislosti od príslušnosti k cirkvi, keď s eutanáziou súhlasia viac tí, ktorí sa nehlásia k cirkvi/náboženstvu (80,8 %) oproti tým, ktorí sa k cirkvi/náboženstvu hlásia (55,9 %). Vplyv náboženského presvedčenia sa prejavil aj v tom, že najviac s eutanáziou súhlasia tí, ktorí sa považujú za skôr nenábožensky založených (81,9 %) a silne nenábožensky založených (78,9 %)

oproti tým, ktorí sa považujú za veľmi silne nábožensky orientovaných (32,1 %) a silne nábožensky orientovaných (32,7 %). Tí, ktorí sa považujú za veľmi silne nenábožensky založených, súhlasia s eutanáziou len v nepatrne väčšej miere (72,5 %) ako tí, ktorí sa považujú za skôr nenábožensky orientovaných a ambivalentných (71,8 %). Rovnako ako v predošlej otázke tu možno badať nepriamu úmernosť v smere čím nižší vek, tým väčší súhlas s eutanáziou (18-24 rokov – 71,5 %, 65 a viac rokov – 50,0 %) a priamu úmernosť medzi súhlasom s eutanáziou a vyšším vzdelaním (ZŠ vzdelanie – 55,5 %, VŠ vzdelanie – 72,8 %). Priama úmernosť je tiež medzi veľkosťou sídla a súhlasom s eutanáziou (obce od 1000 do 2000 obyvateľov – 56,4 %, obce nad 100 000 obyvateľov – 74,0 %)

Morálne intuície spojené s etikou čistoty a „kresťanskými“ cnosťami sú viac zastúpené u voličov KDH, ľudí viac nábožensky založených, ľudí hlásiacich sa k cirkvi, ľudí s nižším vzdelaním, ako aj u starších vekových ročníkov a tých, ktorí žijú v rurálnych oblastiach Slovenska.

Otázka č. 5: Ak sa občania nemôžu bežným spôsobom domôcť svojich požiadaviek

majú právo použiť aj mimozákonné prostriedky	24,8 %
nemajú právo použiť mimozákonné prostriedky, mali by sa v každom prípade správať v súlade so zákonom	64,7 %
neviem	10,4 %

Pri riešení tohto problému sa takmer dve tretiny (64,7 %) participantov prikláňajú k etike komunity, keď vyjadrujú súhlas s názorom, že občania nemajú právo použiť mimozákonné prostriedky ani vtedy, ak sa nemôžu bežným spôsobom domôcť svojich požiadaviek. V tomto diskurze intuitívne prevláda rešpekt voči autorite, lojálnosť, akceptovanie sociálnej hierarchie a nebúrenie sa voči nej. Občianska poslušnosť je podporovaná aj „kresťanskými“ cnosťami pokory, trpezlivosti a poslušnosti.

V názoroch na túto položku sa vyskytli signifikantné rozdiely medzi viacerými sledovanými ukazovateľmi. To, že je možné použiť aj mimozákonné prostriedky, si myslí viac mužov (39,8 %) ako žien (24,9 %), viac ľudí so základným (23,0 %) ako vysokoškolským (18,4 %) vzdelaním, viac ľudí, ktorí sa nehlásia k žiadnej cirkvi alebo náboženstvu (34,2 %) oproti tým, ktorí sa k cirkvi alebo náboženstvu hlásia (25,2 %) a najmenej sú o tom presvedčení tí, ktorí by v súčasnosti volili KDH (14,3 %), tesne nasledovaní tými, ktorí by volili ĽS-HZDS (15,4 %).

Morálne intuície spojené s emóciami pohrdania voči ľuďom, ktorí sú odhodlaní použiť aj mimozákonné prostriedky, sa vyskytujú viac u vzdelanejších osôb ženského pohlavia a nábožensky orientovaných. Naopak, u ľudí s nižším vzdelaním, mužského pohlavia a menej nábožensky orientovaných sa vo väčšej

miere vyskytujú morálne intuície autonómie spojené s emóciami hnevu v situáciách, keď sa oficiálnymi spôsobmi nemôžu domôcť svojich požiadaviek. Tiež sa viac prikláňajú k „pohanským“ cnostiam dominancie a sily.

Otázka č. 6: Pri rozhodovaní o nových investíciách by sa mal štát viac zaujímať

o ochranu a zlepšenie životného prostredia	61,6 %
o ekonomickú výnosnosť	32,4 %
neviem	6,0 %

V tejto problematike sa takmer dve tretiny (61,6 %) participantov priklonili k etike čistoty vyjadrenej v súhlasnom stanovisku s tým, že pri nových investíciách by sa mal štát viac zaujímať o ochranu životného prostredia než o ekonomickú výnosnosť. Toto pozitívne ekologické povedomie sa spája aj s etikou komunity a „kresťanskými“ cnosťami skromnosti a miernosti a zároveň so stále silnejšie si uvedomujúcim právom na zdravé životné prostredie. Preto tu dominujú morálne intuície spojené s emóciami pohrdania voči tým, ktorí uprednostňujú len ekonomickú výnosnosť investícií a vlastné zisky, či už sú to firmy, nadnárodné korporácie alebo štát, ktorého reprezentanti dávajú k investíciám súhlasné stanovisko.

Z pohľadu politických preferencií sa najviac stotožňujú s ochranou životného prostredia tí, ktorí by momentálne volili KDH (72,3 %), a najmenej tí, ktorí by volili SNS (55,3 %). S ochranou životného prostredia sa tiež viac stotožňujú občania z väčších miest (veľkosť 50 – 100 000 obyvateľov – 73,1 %, nad 100 000 obyvateľov – 71,3 %) oproti občanom z menších miest (5 – 20 000 obyvateľov – 57,3 %, 20 000 – 50 000 obyvateľov – 55,7 %). Najviac sa k nej hlásia tiež najmladšie a najstaršie vekové kategórie ľudí (15-17 roční – 75,9 %, 65 a viac rokov – 73,5 %) a najmenej ľudia vo vekovej kategórii 55-64 rokov (55,7 %).

Etika čistoty a „kresťanské“ cnosti pokory a skromnosti výraznejšie prevládajú nad etikou autonómie a „pohanskými“ cnosťami sily a moci u voličov KDH, ľudí z väčších miest a najmladších a najstarších vekových ročníkov.

Otázka č. 7: Je spravodlivé, aby sa dane stanovovali tak, že

tí, čo zarábajú viac, by zaplatili vyššie percento z príjmu (tzv. progresívne zdanenie)	70,5 %
tí, čo zarábajú viac, by zaplatili rovnaké percento ako tí, čo zarábajú menej (tzv. rovná daň, ktorá platí u nás teraz)	23,7 %
neviem	5,8 %

V oblasti stanovovania daní sa viac ako dve tretiny (70,5 %) participantov prikláňajú k etike komunity vyjadrením súhlasu s tvrdením, že je spravodlivé progresívne zdaňovanie príjmov. V takomto vnímaní spravodlivosti v zmysle

čo najrovnomernejšieho rozdelenia príjmov sa odráža hostilita voči priveľkým rozdielom v príjmoch a nadmernému obohacovaniu sa rôznych elít na úkor ostatných členov komunity, čo vyvoláva emócie odsúdenia a pohrdania. Prevládajú tu zároveň „kresťanské“ cnosti pokory, skromnosti a miernosti nad „pohanskými“ cnosťami dominancie a sily.

K názoru, že je spravodlivé, aby tí, čo zarábajú viac, platili vyššie dane, sa najviac prikláňajú ľudia so základným vzdelaním (84,1 %) a najmenej ľudia s vysokoškolským vzdelaním (63,8 %), čo prirodzene súvisí s ich reálnou možnosťou zárobku. Medzi veľkosťou príjmu a súhlasom s týmto tvrdením možno pozorovať nepriamu úmernosť. S progresívnou daňou najviac súhlasia ľudia s najnižším príjmom (86,2 %) a najmenej ľudia s najvyšším príjmom (54,9 %).

Ľudia s vyšším vzdelaním a vyššími príjmami chápu spravodlivosť častejšie ako rozdelenie príjmov takým spôsobom, že za väčší výkon prislúcha viac peňazí. Opierajú sa viac o morálne intuície hnevu, ktoré im signalizujú, že osobné a slobodné aktivity sú obmedzované vyššími daňami, čím sa porušuje etika autonómie.

Diskusia

Jednotlivé polarizované diskurzy je možné analyzovať aj v rámci dvoch širších hodnotových kategórií týkajúcich sa slobody a bezpečnosti. Z tohto pohľadu sa, ako to je znázornené v tabuľke č. 1, ukazuje, že pri spoločenských problémoch, v ktorých sa intuitívne očakáva, že by mal štát zohrávať väčšiu rolu, prevláda hodnota bezpečnosti zodpovedajúca viac etike komunity a „kresťanským“ cnostiam, kým pri otázkach, ktoré sa intuitívne javia byť viac osobného a súkromného charakteru, prevláda hodnota slobody, viažuca sa skôr s etikou autonómie a „pohanskými“ cnosťami. Výsledky zároveň ukazujú, že ľudia sa systematicky neriadia žiadnou z uvedených etík, ale rozhodujú sa situačne, v závislosti od kontextu, čo je v súlade s argumentáciou Fletchera (2009).

Tabuľka č. 1: Príklon k hodnotovým kategóriám slobody vz. bezpečnosti

Polarizované diskurzy (celá výskumná vzorka)	sloboda	bezpečnosť
vysoká miera angažovania štátu		X
nedotknuteľnosť osobného majetku	X	
právo ženy na interrupciu	X	
právo na eutanáziu	X	
neoprávnenosť použitia mimozákonných prostriedkov		X
ochrana životného prostredia		X
progresívna daň		X

Z pohľadu vplyvu demografických činiteľov na tieto širšie hodnotové kategórie a sociálneho rozvrstvenia obyvateľstva možno, aj keď s veľkou dávkou opatrnosti, konštatovať, že je badateľná určitá tendencia u ľudí s vyšším

vzdelaním, vyšším príjmom, menším alebo žiadnym náboženským presvedčením, nižším vekom a z väčších sídel prikláňať sa skôr k hodnote slobody na základe morálnych intuícii viažucich sa s etikou autonómie, kým u ľudí s nižším vzdelaním, nižším príjmom, väčším náboženským presvedčením, pochádzajúcich z rurálneho prostredia, je väčšia inklinácia k etike komunity a/alebo čistoty a „kresťanským“ cnostiam. Táto tendencia sa však systematicky nepotvrdila vo všetkých typoch polarizovaných diskurzov a pre akékoľvek všeobecnejšie závery by preto bolo potrebné uskutočniť viaceré podobne orientované výskumy. V každom prípade sa však potvrdzuje dôležitosť a zmysluplnosť skúmania takých diferencujúcich charakteristík, ako sú etnické a náboženské odlišnosti, zamestnanie, nerovnosť v bohatstve a moci, regionálne alebo subkultúrne rozdiely, ako na to upozornil Edgerton (1985).

Zároveň sa ukazuje, že v podstate žiadne pravidlá a normy nemožno chápať ako ahistorické fixné entity, ale ako závislé od konkrétneho (najmä, ale nie výlučne, spoločensko-ekonomického, mocenského a kultúrneho) kontextu, v rámci ktorého sú vyjednávané. No nielen samotné normy, ale, ako tvrdí Kuran (1995), ani tí, čo získavajú a tí, čo strácajú (t.j. výhercovia a porazení určitého sociálneho výsledku), netvorí fixné kategórie, pretože osoby sa neraz môžu premiestňovať z jednej kategórie do druhej a tak napr. človek, ktorý sa cíti ohrozený navrhnutou politikou, môže časom zistiť, že mu poskytuje výhody.

Navyše, v našej spoločnosti sa už vyše dvoch desaťročí odohrávajú veľmi dynamické spoločenské zmeny, ktoré nevyhnutne rozkolísavajú a ovplyvňujú aj hodnotové a etické systémy a tým aj celú oblasť normativity. V podstate sa situácia na Slovensku, ako napr. upozorňujú Plichtová a Petrjánošová (2009), takmer celé 20. storočie vyznačovala prudkými politickými zmenami, ktoré prinášali aj radikálne zmeny v étoze, a to od individuálneho (1921 – 1939) cez nacionalistický (1939 – 1945), kolektivistický (1948 – 1989) späť k individualistickému (od roku 1989 až po súčasnosť). Zároveň sa neustále hľadajú aj nové možnosti a spôsoby prístupov k závažným spoločenským problémom. Avšak bez poznania emócií, s ktorými sa tieto problémy spájajú, môžu byť ich rôzne navrhované riešenia odsúdené na neúspech. Je dôležité vedieť, ako laická verejnosť intuitívne reaguje na alternatívne spôsoby vysporiadania sa s problémami a následne sa snažiť inkorporovať tieto poznatky aj do normatívnych systémov, ktoré budú pre väčšinu akceptovateľné. Preto má pohľad na riešenie aktuálnych spoločenských problémov cez prizmu morálnych intuícii svoje implikácie aj v oblasti rozvíjania demokracie a budovania aktívneho občianstva.

Pri robení politických rozhodnutí, či už na lokálnej alebo globálnej úrovni, dochádza k riziku, že pri riešení rôznych závažných spoločenských problémov sa často stáva podstatná nie snaha čo najfundovanejšie tú či onú alternatívu

vyargumentovať, ale skôr snaha získať na svoju stranu neraz aj manipulatívnym zneužitím emócií čo najviac prívržencov a oprieť sa len o numerickú väčšinu. V tomto kontexte upozorňuje Mansbridgeová (1990) na to, že nová koncepcia majoritného pravidla, ktorá nevyžaduje, aby mala majorita pravdu, t.j. aby sa rozhodla správne, ale len aby podporovala svoje vlastné záujmy, umožnila vytvárať v moderných národno-štátnych demokraciách zjednotené a legitímne politické rozhodnutia bez toho, aby sa skutočne riešili zásadné konflikty. Za hlavnú nevýhodu postupov takejto demokracie súperenia (adversary democracy) považuje, že nenapĺňajú deliberatívne, integratívne a transformaívne potreby občanov, ktorí by mali nielen nahromadiť a pospájať vlastné záujmy, ale aj vybrať si medzi politikami v mene spoločného dobra. V podobnom duchu zdôrazňuje aj Eco (2004) nebezpečenstvo „kvalitatívneho populizmu“ (ako fašizoidného elementu) spočívajúce v tom, že sa občania štátu chápu ako monolitická kvalita, ktorá má spoločnú vôľu a vodca ju v ich mene prezentuje ako hovorca. Demokracia súperenia však má aj iné nevýhody, ktoré spočívajú v blokovaní vizionárskych, novátorských a originálnych riešení mnohých spoločenských problémov, keďže ich v počiatočnej fáze nemožno podoprieť súhlasom majority.

Deliberatívne prístupy predstavujú voči demokracii súperenia zmysluplnejšiu a užitočnejšiu alternatívu, keďže ich snahou je čo najpodrobnejšie zvážiť všetky informácie, motivácie, presvedčenia, hodnoty, aby bol výsledok nielen v zhode s čo najväčšou väčšinou, ale s čo najsprávnejšou voľbou. Aj keď žiadna alternatíva riešenia závažných spoločenských problémov nebude zrejme nikdy vyhovovať všetkým, je potrebné klásť si otázky, v akom rozsahu, z akého hľadiska a pre koho je dané riešenie správne alebo nesprávne, dobré alebo zlé. Napríklad výskum IVO z roku 2007 ukazuje, že interrupciu akceptuje za oprávnenú v prípade ohrozenia zdravia matky 85 % respondentov, v prípade, že by sa malo narodiť postihnuté dieťa, ako aj v prípade znásilnenia 79 % respondentov, no v prípade, že by sa rodičia nemohli starať zo sociálnych dôvodov o dieťa, len 45 % respondentov. (Bútorová – Gyarfašová 2008) Naopak, Komisia žien zastupujúca tie ženy, ktoré otehotneli po sexuálnom útoku (Committee of Women Pregnant by Sexual Assault), uverejnila údaje, podľa ktorých sa tieto ženy cítili byť pod nátlakom rodinných príslušníkov, sociálnych pracovníkov a lekárov, aby vykonali interrupciu, ktorá im následne spôsobila porovnateľnú fyzickú aj emocionálnu traumú, akú zažili po sexuálnom napadnutí⁸. Tento príklad názorne ilustruje, aké dôležité je zvažovať čo najširšie spektrum názorov a hlasov pri budovaní aktívneho občianstva a zapájať čo najviac jedincov a organizácií do rozhodovacích či hodnotiacich proce-

⁸ Pozri bližšie: www.lifesitenews.com/ldn/2006/sep/06090702.html. Ten istý zdroj uvádza, že podľa prieskumu Elliotovej inštitúcie uskutočneného na vzorke 192 žien, ktoré otehotneli v dôsledku znásilnenia alebo incestu, takmer 80 % tých, ktoré podstúpili interrupciu, následne konštatovali, že to veľmi ľutujú.

sov pri spravovaní vecí verejných. O to viac je znepokojujúce, že miera aktívnej občianskej participácie na Slovensku má za ostatných 14 rokov klesajúci trend. (Bútorová 2010) Okrem účasti na voľbách sa to týka predovšetkým takých aktivít, ako je zapájanie sa do charitatívnych zbierok, podpisovanie petícií, riešenie problémov vo vlastnej obci.

No ani proces deliberácie nemusí byť všeliekom, pokiaľ sa v ňom podceňuje rola morálnych intuícii. Pri skúmaní sociálnych noriem (ale aj formálnych zákonov), diskusiách o nich, ich zavádzaní, rušení a modifikovaní sa totiž pozornosť neraz jednostranne zameriava na argumentačnú zložku deliberácie. Avšak ľudia často nevedia dostatočne racionálne zdôvodniť svoje úsudky, rozhodnutia a konanie. Navyše množstvo času, ktorý je potrebný pri konzekvencialistickom zvažovaní všetkých možných dôsledkov, je neúmerne vysoké a kladie obrovské nároky na pozornosť, pamäť a spracúvanie informácií. Preto sa ukazuje, že popri racionálnej argumentácii patrí rovnocenné a nezastupiteľné miesto aj umeniu rétoriky, ktorým je možné dosiahnuť spustenie odlišných podvedomých morálnych intuícii. Bicchieriová (2006) podobne argumentuje, že správanie je riadené prednastavenými implicitnými pravidlami, pričom normy považuje za jednu triedu takýchto pravidiel, ktoré sa aktivujú za určitých konkrétnych okolností. Upozorňuje tiež na to, že v dôsledku závislosti noriem od kontextu budú odlišné sociálne normy aktivované na základe toho, ako porozumieme situácii.

Jasper (2006) sa tiež prikláňa k názoru, že aj keď presvedčanie môže byť veľmi účinné, malo by prebiehať tak, aby umožnilo druhým vidieť ich možnosti voľby v inom svetle, avšak skôr na základe fóra a rétoriky než len apelovaním na dodržiavanie noriem.

Podobne aj Liebrand, Messick, Wilke (1992) upozorňujú na to, že pri konaní volieb je dôležité zvažovať alebo skúmať aj vplyv štruktúry a interpretácie – t.j. ako ľudia interpretujú, rámcujú, alebo vyhodnocujú povahu a obmedzenia riešeného problému a akými spôsobmi možno zmeniť samotnú štruktúru situácie, aby sa problém uspokojivo vyriešil.

V neposlednom rade je pri vytváraní, modifikovaní a rušení rôznych noriem potrebné nastaviť prostredie tak, aby čo najviac bolo v súlade s ľudskou prirodzenosťou, t.j., aby sa väčšina občanov na racionálnej aj emocionálnej úrovni mohla s danými normami stotožniť.

Záver

Cieľom príspevku bolo ukázať, ako sa pri názoroch na riešenie závažných spoločenských problémov, ktoré sú predkladané vo forme polarizovaných diskurzov, uplatňujú rôzne etické systémy v rámci sociálnych vrstiev obyvateľstva a ktoré z nich majú väčšinovú podporu. Zároveň bolo snahou ilustrovať, že popri dôslednom argumentačnom úsilí, ktoré otupuje zjednodušené antagonis-

tické pozície, je potrebné rozvíjať aj rétorické postupy rešpektujúce silu morálnych intuícii.

Dôležitú rolu rétoriky si môžeme na záver ilustrovať na dvoch polarizovaných diskurzoch použitých vo výskume. Problematiku práva žien na interrupciu môžeme naformulovať dvoma odlišnými spôsobmi, ktoré u väčšiny ľudí vyvolajú odlišné morálne intuície:

1. Keď tu nebudeme mať právo na interrupciu, máme cestovať do liberálnejších krajín, alebo vyhľadať nejaké babice, ktoré môžu vážne ohroziť naše životy a zdravie? Takáto otázka bude mať tendenciu vyvolať emócie hnevu z dôvodu porušovania etiky autonómnosti.
2. To tu budú ženy, ktoré chápu intimitu ako jednorazový sex v kruhu na seba zameraných pôžitkárov prahnúcich po zážitkoch mať ešte aj právo zabiť svoj plod? Pri takejto formulácii otázky navodíme skôr emócie hnusu z toho, že sa porušuje etika čistoty (nehovoriac už o práve plodu na život).

Alternatíva, ako sa vyhnúť takýmto emóciám, je otázka zameraná na prevenciu neželaného otehotnenia, ako napr.: Nemala by byť najdôležitejšia prevencia a výchova k zodpovednosti spolu s vysvetľovaním, že interrupcia je najhoršia možnosť zabránenia počatiu, zrejme s trvalými psychickými následkami?

Druhý príklad sa týka problému stanovenia pravidiel pre výber daní. Opäť tu možno použiť dve odlišné formulácie:

1. Je nespravodlivé, že za to, že sa jedinci v práci viac snažia a viac robia, majú byť potrestaní platením vyšších daní. Takéto tvrdenie má sklon vyvolať u väčšiny emócie hnevu z toho, že sa porušuje etika autonómnosti.
2. Na radových zamestnancoch zamestnávateľa šetria a ožebračujú ich, hoci sami sa neprimerane obohacujú, tak nech aspoň platia vyššie dane. Takýto spôsob argumentácie navodí skôr emócie pohrdania z toho, že sa porušuje etika komunity.

Alternatívou by mohlo byť zameranie pozornosti napríklad na diskusiu, či by nebolo zmysluplné zaviesť mzdové stropy a obmedzenie veľkosti odmien aj v celom súkromnom sektore.

Pri budovaní a podpore aktívneho občianstva a hľadanií štandardov pre verejné rozhodovanie sa teda zdá byť nevyhnutné nehľadať len akúsi odlúďštenú abstraktnú racionálnu pravdu a sociálno-inžinierske riešenia, ale mať neustále na mysli aj tie aspekty ľudskej povahy, ktoré na úrovni morálnych intuícii napovedajú, čo, kedy a ako je zmysluplné meniť. Racionálna argumentácia napomáha zmierniť vyhranené, všeobecné a zjednodušujúce antagonistické stanoviská, prehĺbuje diskusiu a detailnejšie špecifikuje problémy. Zároveň však morálne intuície signalizujú určité limity riešení a usmerňujú naše uvažovanie o právach, povinnostiach a zodpovednostiach štátu, profesionálnych a záujmových združení, aj jednotlivcov.

Miroslav Popper je samostatným vedeckým pracovníkom Ústavu výskumu sociálnej komunikácie SAV. Zaoberá sa teoretickými otázkami súčasných alternatívnych výskumných paradigiem a orientuje sa najmä na evolučnú a sociálnu psychológiu. V rámci cielených výskumov sa zameriava na problémy sociálne znevýhodnených skupín migrantov, žien a Rómov. V súčasnosti je vedúcim grantu VEGA Dynamika sociálnych a morálnych noriem: Sociálno-psychologický výskum minoritných, marginalizovaných a znevýhodnených skupín vo vzťahu k majorite.

LITERATÚRA

- BOEHM, Ch., 2002: Conflict and the Evolution of Social Control. In: Katz, L. D. (Ed.): *Evolutionary Origins of Morality. Cross-Disciplinary Perspectives*. Thorverton: Imprint Academic, s. 79-101.
- BICCHIERI, C., 2006: *The Grammar of Society. The Nature and Dynamics of Social Norms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BÚTOROVÁ, Z., 2010: Verejná mienka: zdroj pohybu, sila zotrvačnosti. In: Bútora, M., et al. (Eds.): *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska*. Bratislava: IVO, Kalligram, s. 301-335.
- BÚTOROVÁ, Z. – GYARFÁŠOVÁ, O., 2008: Verejná mienka. In: Kollár, M., Mesežnikov, G., Bútora, M. (Eds.): *Slovensko 2007. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: IVO, s. 233-275.
- CURRY, O., 2008: The Conflict-Resolution Theory of Virtue. In: Sinnott-Armstrong, W. (Ed.): *Moral Psychology. Vol. 1. The Evolution of Morality: Adaptations and Innateness*. Cambridge: The MIT Press, pp. 251-261.
- DENNETT, D. C., 2003: *Freedom Evolves*. New York: Viking.
- ECO, U., 2004: *Päť úvah o morálke*. Bratislava: Kalligram.
- EDGERTON, E. B., 1985: *Rules, Exceptions and Social Order*. University of California Press, Berkeley.
- FABIO, U. D., 2009: *Kultura svobody*. Centrum pro výskum demokracie a kultury.
- FLETCHER, J., 2009: *Situační etika*. Kalich.
- GREEN, J. D. 2008: The Secret Joke of Kant's Soul. In: Sinnott-Armstrong, W. (Ed.): *Moral Psychology. Vol. 3. The Neuroscience of Morality: Emotion, Brain Disorders and Development*. Cambridge: The MIT Press, pp. 35-79.
- HAIDT, J. – BJORKLUND, F., 2008: Social Intuitionists Answer Six Questions about Moral Psychology. In: Sinnott-Armstrong, W. (Ed.): *Moral Psychology. Vol. 2. The Cognitive Science and Morality: Intuition and Diversity*. Cambridge: The MIT Press, pp. 181-217.
- JASPER, J. M., 2006: *Getting Your Way. Strategic Dilemmas in the Real World*. Chicago: The University of Chicago Press.
- KURAN, T., 1995: *Private Truths, Public Lies: The Social Consequences of Preference Falsification*. Cambridge: Harvard University Press.
- LIEBRAND, W. B. G. – MESSICK, D. M. – WILKE, H. A. M., 1992: Current Theoretical Issues. In: W. B. G. Liebrand, D. M. Messick, H. A. M. Wilke (Eds.):

- Social Dilemmas. Theoretical Issues and Research Findings. Oxford: Pergamon Press, s. 29-40.
- MANSBRIDGE, J. J., 1990: The Rise and Fall of Self-Interest in the Explanation of Political Life. In: Mansbridge, J. J. (Ed.): *Beyond Self-Interest*. Chicago: The University of Chicago Press, pp. 3-22.
- MILLER, G., 2008: Kindness, Fidelity and Other Sexually Selected Virtues. In: Sinnott-Armstrong, W. (Ed.): *Moral Psychology*. Vol. 1. The Evolution of Morality: Adaptations and Innateness. Cambridge: The MIT Press, pp. 209-243.
- PLICHTOVÁ, J., 2001: Responsibility and Rights of Patients and Doctors in Treating Transmittable Disease. In: *Sociológia*, 33, 3, 297-316.
- PLICHTOVÁ, J. – PETRJÁNOŠOVÁ, M. – MOULIN-DOOS, C., 2009: Perché uno stato liberale (non) dovrebbe intervenire a difesa dell'embrione nel caso della diagnosi genetica pre-implanto? Uno confronto tra Germania e Slovacchia. In: *Notize di Politeia*, 25, 95, 72-85.
- POPPER, M., 2008: Kvalitatívny výskum ako poistka pred kvantitatívnymi inštitucionálnymi očakávaniami. In: M. Petrjánošová, R. Masaryk, B. Lášticová (Eds.): *Kvalitatívny výskum vo verejnom priestore*. Bratislava: KVS BK SAV, s. 21-25.
- ROZIN, P. – LOWERY, L. – IMADA, S. – HAIDT, J., 1999: The CAD Triad Hypothesis: A Mapping Between Three Moral Emotions (Contempt, Anger, Disgust) and Three Moral Codes (Community, Autonomy, Divinity). In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 4, 574-586.
- ULLMANN-MARGALIT, E., 1997: *The Emergence of Norms*. Oxford: Oxford University Press.